

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v3.2023.32>**Е. Дорошенко,**

Радник Департаменту економічної дипломатії та санкційної політики
Міністерства закордонних справ України;
аспірантка 4 курсу кафедри парламентаризму
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ І ПАРЛАМЕНТАРИЗМ ЯК ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ВИБІР УКРАЇНИ ТА ГАРАНТІЯ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Постановка проблеми. Побудова в Україні демократичної держави має досить тривалу історію, результатом якої став цивілізаційний вибір держави в бік європейських цінностей, закріплений на найвищому рівні – Конституції України. Відповідно до ст. 1 Конституції України, Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава [1]. Затвердження подібних постулатів передбачає наявність виборних органів, у тому числі законодавчого – парламенту. Хоча основною функцією Верховної Ради України виступає законотворчість, парламент також являється інститутом, який гарантує додержання прав та свобод людини і громадянина, їх пріоритетом над правами держави. Таким чином, забезпечення прав та свобод людини і громадянина тісно пов'язаний з процесами парламентаризму та конституціоналізму в середині держави, що потребує детального вивчення з боку наукової спільноти.

Виходячи з актуальності і значущості проблеми, **метою статті** є визначення конституціоналізму і парламентаризму, як цивілізаційного вибору України та гарантія прав та свобод людини і громадянина.

Для досягнення зазначеної мети були поставлені наступні завдання:

– визначити сутність і нормативний зміст поняття конституціоналізму і парламентаризму;

– розглянути місце прав та свобод людини і громадянина в процесі формування конституціоналізму і парламентаризму в Україні.

Аналіз останніх публікацій. Важливо відзначити, що, незважаючи на виняткову важливість і актуальність питання вивчення конституціоналізму і парламентаризму, вітчизняна та зарубіжна наука не приділила достатньої уваги розробці конституціоналізму і парламентаризму, як цивілізаційного вибору України та гарантія прав та свобод людини і громадянина.

Разом з тим, у правовій науковій літературі теоретичного і методологічного характеру зосереджено чимало ідей та обґрунтованих положень, які стосуються даної проблематики. Теоретичними питаннями сутності конституціоналізму присвячені праці таких вчених, як Ю. Барабаш, Д. Белов, О. Бориславська, О. Васильченко, О. Дашковська, П. Євграфов, І. Забокрицький, О. Лотюк, Р. Макасова, О. Марцеляк, Н. Мішина, В. Нестерович, В. Погорілко, В. Ріяка, Речицький, М. Савчин, В. Серьогін, І. Сліденко, Т. Слінько, О. Совгіря, П. Стецюк, В. Шаповал, С. Шевчук, Ю. Шемшученко. Окремими аспектами вивчення парламентаризму займалися такі науковці правознавці, як А. Гальчинський, Ю. Древаль, В. Звірковська, А. Колісниченко,

О. Копиленко, О. Литвиненко, А. Мережко, М. Паламарчук, А. Ришелюк, В. Селіванов, О. Скрипнюк.

Незважаючи на значну теоретичну базу дослідження конституціоналізму і парламентаризму, у науковій сфері недостатньо розкрито сутність конституціоналізму і парламентаризму, як цивілізаційного вибору України та гарантія прав та свобод людини і громадянина. Тому дана проблематика потребує подальшого наукового дослідження.

Результати дослідження. Історія конституціоналізму говорить про те що, затвердження конституції в державі не гарантує демократичного розвитку суспільства в подальшому. Не дарма в конституційному праві розповсюджена класифікація конституцій залежно від відповідності їх реально існуючим суспільним відносинам та практичною реалізацією на реальні та фіктивні. Фіктивні конституції здебільшого затверджуються авторитарними, диктаторськими режимами для збереження своєї влади та створення ілюзії додержання прав та свобод людини і громадянина, але це не відповідає дійсності. Тому характерною рисою сучасних конституцій авторитарних режимів їхня фіктивність, тобто суттєві розбіжності між проголошеними в нормах Основного Закону положеннями й реальною практикою їхньої реалізації. Це призводить до того, що ігнорування досягнень людської цивілізації у сфері побудови конституціоналізму неминує спричинити ізоляцію такого політичного режиму, а згодом його збідніння та повалення. Зважаючи на це, вибір руху України в бік цивілізаційних здобутків у галузі конституціоналізму очевидний.

Взагалі, термін «конституціоналізм» походить від латинського слова *constitutio* – конституція, що, своєю чергою, етимологічно пов'язане з латинським словом *constituere*, що в перекладі українською мовою буквально означає «встановлю-

вати» («встановити») [9, с. 12]. Так, В. Ф. Погорілко писав, що конституціоналізм слід розуміти, як складне системне утворення, елементами якого є фактична та юридична конституція, конституційна теорія, конституційні відносини, конституційна правосвідомість, конституційна законність і правопорядок [10, с. 104]. С. В. Шевчук зазначає, що «конституціоналізм – це режим функціонування державної влади відповідно до Конституції, причому термін «конституція» у суспільстві, в якому існує конституційна держава (діяльність держави спрямовується тільки для забезпечення певних, нормативно визначених суспільних цілей згідно із загально визначеними правовими принципами та нормами) розуміється у широкому сенсі, як Конституція, що заснована на ідеології конституціоналізму» [14, с. 136–137]. І. І. Забокрицький під конституціоналізмом пропонує розуміти основу на західній цивілізаційній та правовій традиції доктрину обмеження влади, що органічно охоплює інституційну (система взаємопов'язаних та взаємобалансовуючих органів), аксіологічну (низку принципів, які є концентрованим втіленням конституційних цінностей) та нормативну (систему об'єктивованих правових норм, спрямованих на регулювання владних відносин) складові, а також практичне їх втілення в суспільстві, яке зорганізувалось з метою оптимальної реалізації суверенної влади, що природно належить йому загалом та кожному із його членів зокрема [6, с. 59].

Враховуючи різноманітність визначень наданих терміну «конституціоналізм», можна казати про багатогранність цього поняття. З одного боку – це система знань, що склалась в результаті розвитку фундаментальних цінностей демократії, встановлення конституційного ладу. З іншого – це механізм державної влади, який обмежений конституцією і спирається на неї, а тому використовує

конституційні методи управління. Конституціоналізм передбачає встановлення конституції, як основного правового документу, що гарантує права та свободи людини та громадянина, забезпечує стабільність та прогнозованість управління країною.

На думку О. В. Совгирі та Н. В. Шукліної, систему українського конституціоналізму становлять наступні складові: 1) чинна Конституція України, як нормативно-правовий акт; 2) теорія, історія, ідеологія Конституції України; 3) існуючий конституційний лад.

У взаємодії ці елементи формують нормативно-правові, наукові, історичні, ідеологічні та організаційні основи конституціоналізму [12, с. 53].

Серед ознак конституціоналізму відокремлюють наявність конституційних гарантій основоположних прав і свобод, їхнього захисту від державної та іншої сваволі. У Конституції України, яка відповідно до її преамбули є Основним Законом України, було закріплено всі основні елементи (цінності) конституціоналізму: визнання людини, її життя й здоров'я, честі й гідності, недоторканності й безпеки найвищою цінністю, а прав і свобод людини невідчужуваними, такими, що визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а також їхньої гарантованості.

Так, конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані [8]. Під гарантіями розуміють систему норм, принципів, засобів, що разом забезпечують реалізацію та захист прав людини. Якщо права – це певні блага, то гарантії – це засоби забезпечення цих благ [9, с. 181].

Науковці у сфері конституційного права мають різні класифікації таких гарантій, найбільш розповсюдженою серед них виступає поділ гарантій на політичні, економічні, ідеологічні, культурні, духовні.

На думку М.І. Козюбра, держава створила цілу систему організаційних юридичних гарантій – систему

органів державної влади, діяльність яких пов'язана із забезпеченням реалізації прав людини: глава держави (Основний закон України його прямо визнає гарантом прав людини), парламент, уряд, парламентський уповноважений з прав людини тощо, про що йтиметься нижче [9, с. 182].

Тому, одним із органів, який забезпечує реалізацію прав і свобод людини і громадянина в Україні виступає парламент – Верховна Рада України. Основною функцією парламенту виступає законотворчість, але поряд з цим його формування пов'язане з реалізацією прав громадян, зокрема політичних. Крім того, Верховна Рада України, як один із державних органів виступає гарантією забезпеченням реалізації прав людини, зокрема через парламентський контроль. Відповідно до статті 101 Конституції України, парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини [8]. До гарантій прав і свобод належить також юридична відповідальність за їх порушення, насамперед органів держави та їх посадовців.

Таким чином, забезпечення прав і свобод людини і громадянина напряму пов'язане з процесами парламентаризму, які відбуваються в середній державі. На думку В. О. Ріяка парламентаризм – це система формування та діяльності верховного представницького органу держави, а також політико-державних відносин та інститутів, прямо чи непрямо пов'язаних з ним за умови існування у суспільстві демократичного режиму [4, с. 133]. В. М. Шаповал визначає парламентаризм, як систему взаємодії держави і суспільства, для якої характерними є визнання провідної або особливої і досить істотної ролі у здійсненні державно-владних функцій загальнонаціонального колегіального постійно діючого представницького органу [13, с. 128]. Л.І. Баликіна зробила

висновок, що парламентаризм – це складна система конституційно-правових відносин, яка дозволяє реалізувати народний суверенітет через національний представницький орган, що передбачає наявність відповідної ідеології, в якій парламент займає привілейоване становище і є невід’ємним атрибутом демократії [2, с. 103].

Парламентаризм передбачає таку побудову системи політичної організації держави, в якій центральне місце займає обраний на основі загальних, прямих виборів загальнонаціональний представницький орган держави – парламент.

Парламентаризм покладає акцент на роль парламенту, як представницького органу народу. В Україні парламент є найважливішим політичним органом країни, відіграючи найважливішу роль у прийнятті законів, формуванні уряду та контролі за його діяльністю. Через парламент проходять ключові рішення, що стосуються політичного, економічного, соціального та законодавчого життя України. Український парламент також відіграє важливу роль у законодавчому регулюванні економічної сфери, реформуванні судової системи, охороні довкілля, забезпеченні безпеки та оборони країни, а також здійсненні зовнішньополітичних заходів [3, с. 16–18].

Таким чином, конституціоналізм і парламентаризм являються процесами, які тісно пов’язані між собою. З одного боку Конституція, як Основний закон робить легітимною державну владу на законодавчому рівні, з іншого механізм держави забезпечує реалізацію норм Конституції. Така взаємодія більш ефективна при формуванні парламенту демократичним шляхом через вибори, коли Верховна Рада України відображає реальні інтереси громадян, а значить максимально наближають конституційні засади до реальних суспільних відносин. Формується конституційний лад, який спирається на Консти-

туцію України і підтримується громадянами держави.

Тому, конституційний лад, заснований на принципах конституціоналізму і парламентаризму, встановлює правові гарантії недоторканості особистої свободи, приватної власності, свободи слова, релігійних переконань, права на справедливий суд та багато інших прав. Ці гарантії забезпечуються шляхом закріплення їх в конституційних документах та законодавчих актах, що надає їм юридичну силу та захищає від довільних порушень. Конституція України, яка є основним джерелом права, гарантує ці норми і надає громадянам можливість захищати свої права через судову систему та звертатися до парламенту зі своїми скаргами і пропозиціями. Завдяки цим гарантіям, кожна людина та громадянин України має право на достоїнство, свободу, рівність перед законом та може сподіватися на справедливість та захист своїх прав в межах правової держави [7, с. 74].

Конституціоналізм і парламентаризм сприяють розвитку незалежної судової системи, яка забезпечує розгляд справ з порушення прав і свобод громадян. Суди виступають гарантом виконання конституційних норм і забезпечують захист прав та справедливість у суспільстві. Через незалежність судів від політичних та владних впливів, судова система може вирішувати спори та судити порушників закону об’єктивно та справедливо. Це допомагає забезпечити рівновагу між владою та громадянами, а також забезпечує дотримання правового порядку та принципу верховенства права. Судова система, як гарант конституційних принципів, підтримує довіру громадян до правосуддя та важливою мірою сприяє створенню справедливого та правового суспільства [11, с. 107].

Конституціоналізм і парламентаризм забезпечують громадянам право на свободу вираження своїх думок,

об'єднання та мирні зібрання. Вони створюють умови для активної громадської участі, формування громадських організацій і забезпечують можливість впливати на прийняття рішень у суспільстві. Завдяки конституціоналізму, громадяни мають гарантоване конституційне право на свободу слова, думки, віросповідання, об'єднання та мирні зібрання. Ці свободи сприяють формуванню різноманітних громадських організацій, які можуть виступати за інтереси громадян, захищати їх права та пропонувати власні ініціативи. Парламентаризм, у свою чергу, створює механізми для громадської участі у прийнятті рішень через парламентські процедури. Громадяни мають можливість висловлювати свої думки, обговорювати питання громадського значення та співпрацювати з обраною владою у вирішенні суспільних проблем. Парламент, як представницький орган, повинен враховувати голос громадян та забезпечувати їх інтереси у процесі прийняття рішень. Таким чином, конституціоналізм і парламентаризм створюють фундаментальні умови для гарантії громадянських прав і свобод, а також активної громадської участі в управлінні суспільством [5, с. 45].

Конституціоналізм і парламентаризм сприяють формуванню принципів правової держави, таких, як принцип верховенства права, незалежність судової влади, розподіл влади та захист прав людини. Ці принципи є основою для забезпечення стабільності та розвитку країни та гарантують захист прав і свобод людини і громадянина. Вони закріплюють ці принципи у конституційному ладі та встановлюють механізми їх реалізації, забезпечуючи розподіл влади, контроль за владою та гарантуючи участь громадян у прийнятті рішень, що стосуються їх життя та добробуту. Виконання принципів конституціоналізму і парламентаризму сприяє зміцненню демократичних інститутів в Україні. Вони сприяють гармоній-

ним відносинам між різними гілками влади, підвищенню відповідальності влади перед народом та забезпечують можливість громадян брати участь у прийнятті рішень через вибори та петиції. Отже, ці принципи є важливими складовими цивілізаційного вибору країни та допомагають забезпечити правову рівність та справедливість у суспільстві [1, с. 47].

Висновки та перспективи подальших наукових досліджень.

Конституціоналізм і парламентаризм в Україні є важливими складовими цивілізаційного вибору країни, оскільки сприяють встановленню правової держави, захисту прав і свобод громадян, та розвитку демократії. Конституціоналізм і парламентаризм гарантують захист прав і свобод людини і громадянина шляхом встановлення правових норм, які обмежують дії влади і забезпечують реалізацію основних цінностей суспільства. Незважаючи на виняткову важливість побудови конституціоналізму і парламентаризму в Україні пострибують вирішення такі питання як:

– врахування національних особливостей у побудові демократичного суспільства, зокрема невеликий практичний досвід державотворення, цивілізаційну неоднорідність правової системи України, яка склалась як під впливом євроатлантичної, а також «євроазійської» чи «східнохристиянської» цивілізації;

– вдосконалення механізму реалізації норм Основного Закону, тому що конституціоналізм функціонує тоді, коли Конституція є реальною, тобто всі цінності, які в ній визначені послідовно та неухильно, реалізуються у практичній діяльності органами публічної влади та їхніми посадовими особами;

– демократичний процес формування конституціоналізму і парламентаризму в Україні повинен виступати гарантією додержання громадянських прав і свобод, а також активної громадської участі в управлінні суспільством.

Зроблено висновок, що термін «конституціоналізм» – поняття багатогранне. З одного боку – це система знань, що склалась в результаті розвитку фундаментальних цінностей демократії, встановлення конституційного ладу. З іншого – це механізм державної влади, який обмежений конституцією і спирається на неї, а тому використовує конституційні методи управління. Конституціоналізм передбачає встановлення конституції, як основного правового документу, що гарантує права та свободи людини та громадянина, забезпечує стабільність та прогнозованість управління країною. Тому, одним із органів, які забезпечують реалізацію прав і свобод людини і громадянина в Україні виступає парламент – Верховна Рада України. Визначено, що основною функцією парламенту виступає законотворчість, але поряд з цим його формування пов'язане з реалізацією прав громадян, зокрема політичних. Крім того, Верховна Рада України, як один із державних органів виступає гарантією забезпечення реалізації прав людини, зокрема через парламентський контроль. З'ясовано, що парламентаризм передбачає таку побудову системи політичної організації держави, в якій центральне місце займає обраний на основі загальних, прямих виборів загальнонаціональний представницький орган держави – парламент. Зроблено висновок, що конституціоналізм і парламентаризм являються процесами, які тісно пов'язані між собою. З одного боку – Конституція, як Основний закон робить легітимною державну владу на законодавчому рівні, з іншого – механізм держави забезпечує реалізацію норм Конституції. Така взаємодія більш ефективна при формуванні парламенту демократичним шляхом через вибори, коли Верховна Рада України відображає реальні інтереси громадян, а значить максимально наближають конституційні засади до

реальних суспільних відносин. Формується конституційний лад, який спирається на Конституцію України і підтримується громадянами держави. Встановлено, що конституціоналізм і парламентаризм в Україні є важливими складовими цивілізаційного вибору країни, оскільки сприяють встановленню правової держави, захисту прав і свобод громадян, та розвитку демократії.

Ключові слова: конституціоналізм, парламентаризм, права та свободи людини і громадянина, гарантії прав та свобод людини і громадянина.

Doroshenko E. Constitutionalism and parliamentarism as a civilization choice of Ukraine and a guarantee of human and citizen rights and freedoms

It was concluded that the term "constitutionalism" is multifaceted. On the one hand, it is a system of knowledge that developed as a result of the development of the fundamental values of democracy and the establishment of a constitutional system. On the other hand, it is a mechanism of state power, which is limited by the constitution and relies on it, and therefore uses constitutional management methods. Constitutionalism involves the establishment of a constitution as the main legal document that guarantees the rights and freedoms of a person and a citizen, ensures the stability and predictability of the country's governance. Therefore, one of the bodies that ensure the realization of the rights and freedoms of a person and a citizen in Ukraine is the parliament – the Verkhovna Rada of Ukraine. It was determined that the main function of the parliament is law-making, but along with this, its formation is connected with the realization of citizens' rights, in particular political rights. In addition, the Verkhovna Rada of Ukraine, as one of the state bodies, acts as a guarantee of ensuring the realization

of human rights, in particular through parliamentary control. It has been found out that parliamentarism involves the construction of a system of political organization of the state in which the central place is occupied by the national representative body of the state – the parliament, elected on the basis of general, direct elections. It was concluded that constitutionalism and parliamentarism are closely related processes. On the one hand, the Constitution as the Basic Law legitimizes state power at the legislative level, on the other hand, the state mechanism ensures the implementation of the Constitution's norms. Such interaction is more effective when forming the parliament democratically through elections, when the Verkhovna Rada of Ukraine reflects the real interests of citizens, which means that constitutional principles are brought as close as possible to real social relations. A constitutional system is being formed, which is based on the Constitution of Ukraine and is supported by the citizens of the state. It has been established that constitutionalism and parliamentarism in Ukraine are important components of the country's civilizational choice, as they contribute to the establishment of the rule of law, the protection of the rights and freedoms of citizens, and the development of democracy.

Key words: constitutionalism, parliamentarism, human and citizen rights and freedoms, guarantees of human and citizen rights and freedoms.

Література

1. Багрій Т. Я. Принцип верховенства права як умова розвитку сучасного українського конституціоналізму. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2011. № 2 (2). С. 44–51.
2. Баликіна Л.І. Парламентаризм – система політичної організації держави. Трибуна дисертанта. URL: С. 100–106. https://library.krok.edu.ua/media/library/category/statti/balykina_0010.pdf

3. Воловець С. Міністерство освіти і науки України національний університет «Львівська політехніка» навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти кафедра теорії права та конституціоналізму: Парламентаризм в Україні та країнах Європи. С. 16–18. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/22813/vipusk-14-2022-r.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

4. Горішньова М. С., Закоморна К. О., Ріяка В. О. Конституційне право зарубіжних країн : навч. посіб. / та ін. ; за заг. ред. В. О. Ріяки. 2-е вид., допов. і перероб. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 544 с.

5. Дашковська О. До питання про правові інститути забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Вісник Академії правових наук України. 2010. № 3. С. 44–49.

6. Забокрицький І. І. Основні аспекти сучасного розуміння конституціоналізму. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки. 2015. № 827. С. 53–60.

7. Задорожня Г. В. Основи конституційного ладу в Україні. Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. 2008. № 3. С. 74–75.

8. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 11.08.2023).

9. Конституційне право : підручник / за загальною редакцією М.І. Козюбри ; Ю.Г. Барабаш, О.М. Бориславська, В.М. Венгер, М.І. Козюбра, А.А. Мелешевич. Київ : Ваіте, 2021. 528 с.

10. Конституційне право України : підручник для юрид. вузів / за ред. проф. В. Ф. Погорілка. Київ : Наукова думка, 1999. 734 с.

11. Москвич Л. Принципи ефективної судової системи. Вісник Академії правових наук України. 2010. № 2. С. 103–111. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/varpu_2010_2_11

12. Совгиря О. В., Шукліна Н. Г. Конституційне право України: повний курс : навч. посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 556 с.

13. Шаповал В. М. Конституційне право зарубіжних країн: Підруч. для студентів юрид. вищих навч. закладів і факультетів. Київ : Вища школа, 1997. С. 262.

14. Шевчук С. В. Основи конституційної юриспруденції. Київ : Український центр правничих студій, 2001. 302 с.

